

Somlyó György

ÚJRAFORDÍTÁS-KÍSÉRLET

*Ifjúkorunk közös Mallarmé-rajongásának emlékére
Weöres Sándor szellemének, 90-edik születésnapján*

Stéphane Mallarmé

EGY CSIPKE FESLIK SZÉTESIK...

(*Une dentelle s'abolit...*)

*Egy csipke feslik szétesik
A nagy Játszmába tép a kétely
Istenkísértve nyílna széjjel
Az ágyat soha nem lelik.*

*E két fehér fél ütökzik
Szegély csatázik a szegéllyel
Az ablak fakó üvegében
Lobog de semmit nem főd itt.*

*Ám, kinek aranyból van álma
Bús ábránd száll egy mandolára
A semmi zengő üregén*

*Mintha csak az ablaküvegnél
A méhedből mások helyén
Saját magzatodnak születnél.*

Jegyzet a KÍSÉRLET-hez (Kenyeres Zoltánnak ajánlva)

„Kedves Gyurikám!... egy lokálnak becézett pécsi helyen egyedül üldögélek és éktelenül unatkozom. Végiggondoltam összes pécsi nő- és férfi-ismerőseimet, hogy vajjon melyiknek a társaságában oldódna a magányom; végre is rájöttem, hogy alighanem Te vagy az egyetlen kétlábú lény, akivel nem volnék egyedül (vagy akivel valóban egyedül volnék, ami egyre megy)... Irj! Ölel Sanyi. Címem Pécs, Mecseki u. 7. Farkas Válér úr címén.”

(Részlet Weöres Sándor leveléből. 1941. okt. 13.)

Idei rosszkedvünk nyarának utolsó fojtogató napjaiban került elélem ez a réges-régi levél. És egyszerre én is úgy éreztem, hogy az én mostani (öregséges) nyomottságomban is leginkább Weöres Sanyi társasága (és persze nem York napsütésének, hanem kettőnk sötét egék alatt is sok közös fényt látott ifjúságának emléke) oldaná magányo-

mat. Hirtelen fellobbantak előttem a negyvenes évek elején, persze, amikor Sanyi nem Pécssett unatkozott, hanem Pesten próbálkoztunk vele, együtt fordítgatni akkori legizgalmasabbnak érzett költő-varázslónkat, Mallarmét, olykor ugyanazt a verset farigcsálva egyszerre magyarrá. Így készült el ezen a délutánon ez az új „fordításkísérlet”. Mintegy Sanyi levelére kissé elkésett expresszválaszul. És némely glosszák kíséretében. Íme.

Weöres Sándor összes verseit tartalmazó könyvében (EGYBEGYÚJTOTT ÍRÁSOK 2, 1986) az ÁTVÁLTOZÁSOK – 40 SZONETT című ciklusának mottójául Mallarmé fent közölt szonettjét választotta eredetiben és a saját fordításában. Megjegyzendő, hogy az említett ciklus a költő publikálástól megfosztott nyolc éve utáni, 1956-ban megjelent válogatott verseit ugyancsak hosszú szünet után követő TŰZKÚT című kötetében jelent meg először; de akkor még csak harminc szonettet tartalmazott a később hozzáfűzött mottó nélkül. 1964-ben, szinte egy időben azzal, hogy Weöres fordításában megjelenik Mallarmé válogatott verseinek legelső magyar gyűjteménye is, amelyben szerepelt az itteni vers fordítása (EGY CSIPKEFÜGGÖNY ELREPED... címmel). Úgy hiszem, semmiféle szeméremserést nem követek el azzal a kettős feltevessel, hogy, először: a két egy időben publikált, (akkor) még csak harminc szonettet tartalmazó ciklus és a Mallarmé-kötet fordítása egyazon „anyaméhből” született (ha szabad így utalni a fenti versünk záró metaforájára); s hogy, másodsor: a később szobaként választott Mallarmé-szonettet ezt maga a költő jelezni is akarja, csak 1964-ben, alighogy megszabadulva a nyilvánosság tiltása alól, nem merte (vagy nem akarta) provokálni az akkor szigorából éppen némiképp engedni látszó állami „irodalompolitikát”, amely már feloldotta Weöres publikációs tilalmát, de azért csak a „tűrt” minősítéssel.

Az ÁTVÁLTOZÁSOK ciklus kétségkívül negyven „eredeti” magyar Mallarmé-szonettből áll. Ha lehet, még egy kicsit Mallarménál is mallarmébb. Ha valaki azt hiszi, hogy ezt „utánzásnak”, rosszallólag minősítem, nagyot téved. Éppen Weöres zsenialitására mutatok rá. Nem szeretem a költőket nagyinak, nagyobboknak és legnagyobboknak besorolni. „Nagy” költő sok és sokféle van (ha nem is olyan rengeteg), aki a saját „féleségében” mind a legnagyobb. Weöres a magyar költészet történetében azzal lett a „legnagyobb”, hogy legalább egy olyan elérhetetlen, eleve megvalósíthatatlan célt tűzött ki maga elé, és következetesen végig is vitte ezt a lehetetlent, mint Mallarmé a magáét. Csak egyben éppen ellentétes struktúrát választva. Mallarmé egyetlen virtuális „Könyv” egyetlen atommagjába akarta sűríteni a világköltészet lényegét. Weöres ezzel szemben egy grandiózus kettős könyvelésben magyar nyelven akarta, összesített átírásban, illetve fordításban „egybegyűjteni” ötezer év ötezer nyelven megszólaló költészetét. Méghozzá a minden lehetséges költészet *ábécéjétől* a minden költészet lehetséges *xyz-jéig*. Sőt – és ez sem túlzás, nem is extravagancia, nem is metafora – az *ábécé előtti* és az *xyz-n túli* nyelvi és stiláris tartományokban is. Ezért írtam fentebb, hogy az ÁTVÁLTOZÁSOK szonettjei talán „mallarméibbak”, mint a mallarméik, vagyis (ha van ilyen, ahogy valami sejtelmem van erről) a matematikai „végtelen utáni végtelen”-be terjeszkednek. Weöres szinte unikális költészete végtelenül széles, mondhatni, „szélsőséges” skálán siklik fel és alá, a legpopulárisabb gyerekrigmusoktól a legfurfangosabb szellemű olvasó számára is „érthetetlenek” és „értelmezhetetlenek” minősítettekig vagy semmiféle nyelv szintjén sem érthető szavakból szőtt szövegektől banális (pontosabban: formailag és tematikailag banálisnak tetsző) lírai kikalakzatokig. Többnyire magyar nyelven, sokszor azonban idegen nyelvek hangzását másoló, a valóságban nem létező nyelveken. Hatalmas költői fordításműve számtalan nyelvű eredetijét szinte egyik nyelven

sem tudta értelmezőn követni, de nem csak megtalálta a hozzájuk szükséges és alkalmas segítséget, s azon is túl, szövegértés nélkül magáévá tudta tenni a költészet további (felsorolhatatlanul százféle) alapvető kategóriáit és paradigmáit, a hangzást, a *külső* stratégiát és a *belső* struktúrát, hanem ezeken az egyszerre minden irányú, mégis egy célhoz vezető utakon általában hozzá is tudott férni az ismeretlen költészetek lényegéhez. Egyben biztos vagyok magamban, hogy sohasem hittem semmiféle vajakosságban. És különösen nem a költőiekben. Mégis tudni vélem, hogy a költőknek van egy titkos hídjuk, amelyen átjárásuk van egymáshoz a nyelvek fölött is. Nagy merészen még azt is megtehetem, hogy fejére állítsam Hölderlin csodálatos verskezdetét („*Nah ist / und schwer zu fassen der Gott*”), és azt mondjam: messziről is megragadható a költészet, ha ugyancsak *nehezen* is. Még közvetlen tanúm is van hozzá. Jannisz Ritszosz gyönyörű versében: „*A költők könnyen felismerik egymást [...], ahogy Iphigénia menten felismerte Oresztészt, mikor az azt mondta neki...*” Azt lehet mondani, Weöresnek minden költő „mond valamit”, akármilyen nyelven és akármelyik ezredévben szólalt is meg. Azt a talán csak anekdotát, amely azonban a költészet valóságos mélységébe nyúl le, éppen Mallarmé legértőbb kritikásától, Albert Thibaudet-től ismertem meg, hogy tudniillik (illik tudni) Petrarca, aki nem tudott görögül, eksztatikus zokogásban tört ki egy kéziratot Homérosz fölött.

Talán csak egy esetben nem teljesedett be Weöresnek ez a csodálatosan összetett módszere. És éppen Mallarmé esetében (ahogy egy kitűnő kritikus meg is írta), holott talán Mallarmé volt (vagy lehetett volna) papírforma szerint és affinitását tekintve legnagyobb „dobása” a versfordításban. Ezúttal tudniillik nem sikerült igazán alkalmas támogatóra találnia. Mallarmé valószínűleg a „leghomályosabb”, „legérthetetlenebb” nagy költő. Az ő rendkívül kurta és, mint első és nagyszerű monográfusa, Albert Thibaudet írta (*LA POÉSIE DE STÉPHANE MALLARMÉ*, 1930), „*különleges logikájú*”, nem el- vagy ki- vagy bebeszélő, hanem (a világért sem rossz értelemben) „*mellébeszélő*” szövegét a legjobb nyelvtudás segítségével és a legérzékenyebb költői affinitással együtt sem lehet azon a szinten magunkévá tenni, amelyről egy igazi fordítás szerencsével indulhat el. (Még az is lehetséges, hogy éppen ennek a [részleges] sikertelenségnek köszönhetjük az *ÁTVÁLTOZÁSOK*-at, amelyek a magyar költői belterjességben talán sohasem jöhettek volna létre.)

Ez az *hommage*-nak és emlékezésnek szentelt újrafordításom azonban sokkal régebbre nyúlik vissza a múltba. A negyvenes (háborús) évek egyikében tűnt fel Budapesten Sándor (doktorandusként és a Fővárosi Könyvtár gyakornokaként), akivel első kis verseskötetem megjelenése óta (1939) sűrű levelezésben voltam, és nagyon örültünk neki, hogy most már személyesen is kicserélhetjük addig csak levelekben közölt fontos teóriáinkat a modern költészetről, valamint összekapcsolhatjuk titkosan mélységes rajongásunkat Mallarmé irányában. Együtt olvastuk a verseket, s mindenféleképp igyekeztünk valahol megtalálni a kulcsot (akkoriban járta a budapesti sajtóban megindított „kulcskereső szerencsejáték” tébolya), ami majd kinyitja őket. Mert többnyire őszintén megvallottuk egymásnak, hogy minél jobban elbűvölnek ezek a versek, annál kevésbé értjük őket (legalábbis azon a fentebb már említett „szinten”, amelyről fel lehet röppenteni a fordítást). Így voltunk a „csipkefüggönyös” szonettel is.

De hát nemhiába írta Thibaudet, hogy itt másféle költői logika működik, és ugyanzen a lapon pontosabb irányt is mutatott: Mallarmé, írta, „*inkább gondolkodik képek-*

ben, mint eszmékben, inkább szavakban, mint mondatokban. Így vált az összefüggéstelenség [discontinu = diszkontinuitás] mesterévé és – áldozatává”.

Azt hiszem, éppen most is, amikor ezt a kisebb merényletet elkövetem (egyébként számos Mallarmé-vers ilyen vagy olyan lefordítása után), hogy ugyanúgy nem „értetem” azt, amit lefordítottam, mint amikor réges-rég csak rajongva olvastam. És, talán illetlenül is, azt hiszem, hogy Weöres sem „értette”, mikor együtt olvastuk, és mikor később ő is lefordította. De valahogy máshogy „tudta”, hogy *mi az*. Vannak vak zongoristák, akik sosem láttak egyetlen kottát és egyetlen klaviatúrát sem. Vakok, akik kitapogatják egy szobor domborzatát; és olyanok is, akik egy szobrot meg is tudnak mintázni. Lehet-e, hogy Mallarmé, ez a „civilben” a legszolidabb, kifogástalan, minden polgárpukkasztó artisztikumtól irtózó személyiség, aki azonban mesterségében el akart menni a művészet legszélsőségesebb „világvégéig”, ahol már csak a semmibe lehet lógnak az ábránd lábát, „vak olvasóknak” akart volna írni? Ezt a bizarr metaforát nem szabad komolyan vennünk. Sokkal inkább gondolhatunk arra, amit maga – még-hozzá versben – talán csak egyszer az „egyenes”, „homály nélküli” nyelven kinyilvánított: „...az angyal szózatára, / mely tisztább csengést ad a törzs szavainak” („...oyant jadis l'ange, / Donner un sens plus pur aux mots de la tribu” – LE TOMBEAU D'EDGAR POÉ, az én fordításom). Ehhez pontosan illeszkedik megint csak Albert Thibaudet definíciója: „Magának a szónak is csak utaló [alluzív] értelme lehet, mint amikor valaki csak egy érzelemmel teli párát lehel a fehér papírra.” Thibaudet vaskos művének nagy részét ennek a mallarméi „pára”-nak, pontosabban a költő százszor emlegetett „homályosság”-közhelyének megvilágítására szenteli. Mindig a magában álló „szó”-ból kiindulva. Hadd idézzek belőle valamivel tovább: „Mallarménál [az előtte járt francia költőkkel szemben] a szó mindig valahogy profilban jelenik meg, valamely ritka jelentésében. Ahelyett, hogy mindent elmondana, amit el akar mondani, nem mond el mindent, amit el tudna mondani. [...] Nála a szavak a divergenciák középpontjai, amelyekből szertesugárzik valamely zenei gondolat, nem zenei hangzást, hanem zenei gondolatot mondok, amely beleolvad az eszmék hullámlázaiba.”

Daudet, a századvég nagy populáris sikerírója a nagy nyilvánosság előtt (akárcsak manapság nálunk az ellenzék a kormányoknak) provokálva feltette a kérdést Mallarménak: „szántsándékkal hátrál-e a sötétségbe, hogy senki se tudja követni... vagy minden szándék nélkül”. Amire Mallarmé így válaszolt: „Vájon maga az írás művelete nem abból áll-e, hogy feketével megyünk rá a fehérre?” (Mellesleg a korszakalkotó nagy művészeknek mindig meg kell barátkozniuk könnyű sikerű kollégáik fölényes gúnydalaival.)

Am Mallarmé „homálya” kezdetben hályogot vont az őt támogatók szűk körének szemére is. Utolsó, talán leghomályosabb versei (AUTRES POÈMES ET SONNETS című ciklusában, amelyhez a „csipkés szonett” is tartozik) többnyire a *Revue Indépendante* folyóiratban láttak napvilágot. Úgy, hogy az egyes versekre egy hónap múlva, a lap következő számában visszatértek, általában a folyóirat neves főszerkesztője, a zene- és költészetesztéta professzor, Teodor de Wyzewa magyarázó kommentárjával. Ez történt 1887-ben a mi szonettünkkel is, a lap januári, illetve februári számában. Érdekes és tanulságos, hogy a kiváló kritikus, Mallarmé híve, szerkesztője mennyire „mellébeszél” (most nem úgy érteve, mint ahogy Mallarmé a szavakkal teszi), milyen „premallarméi” módszerekkel próbálja (hiába) értelmezni a verset. Nem érzem itt fölöslegesnek legalább rövidítve idézni kommentárját. „Egy csipke-függöny: amely által a költő behatol egy nászagy eszméjébe. Észleli, hogy ez alatt a csipke alatt nincs ágy; ezt botrányosnak vagy szent-

ségtörésnek érzi, ahogy rányílik a fakó ablaküveg ürességére. Ez az egyhangú fehér csata (vagy összecsapás), amely vég nélkül ismétli a hullámvonalakat...” További hasonló értelmezés után íme a befejezés: „A költő az álmodozásában szándékosan gyermeknek képzei magát, annak az örök hatalomnak fiaként, amely lelke mélyén lakozik. A mandola domború alakja nem az a királyi has-e [...], amelyben ott nemzódik a képzelet benső élete; és ez a függöny, amely egyre feslettebb, nem pompázatos díszlet-e ahhoz az igazán valóságos ágyhoz, amelyben a költő majd világra jön.”

Az első komolyabb nagyesszé Mallarméről Rémy de Gourmond-tól való (é. n., valószínűleg húszas évek), az igazán jelentős mű, a már többször említett Thibaudet LA POÉSIE DE STÉPHANE MALLARMÉ-ja 1930-ban jelent meg. Egy egészen fiatal, alig tizennyolc éves, immár csodagyerekként ismert magyar költő, Weöres Sándor 1931-ben egy máig nem különösen ismert versében (DISSZONANCIA)

„Sok hangoknak, kürtökének, imáénak, allarménak
zűr-miséjén fülem dobja visszahallgat Mallarménak

földre-ejtett, félig-meddig elfelejtett kínrímére”

építette eljövendő költői életművét, azután, hogy szerinte „csódorrré vált a pegázus [...], elromlott a csodaóra, mi lesz mostan?” stb. stb., azt nyilatkozta ki, hogy:

„Pedig én még most akartam egy igen nagy költő lenni.”

Mallarménak akkor (ha jók az ismereteim) mindössze két jelentősnek mondható nyoma volt a magyar irodalmi életben: Az ABLAKOK (LES FENÊTRES) Tóth Árpád fordításában a *Nyugat* 1917. december 15-i számában jelent meg, majd Babits fordításában (de lehet, hogy Szabó Lőrincében, ezt a filológusok még nem tudták tisztázni), az ERATO című erotikus antológiában (Bécs, 1920) UNE NÈGRESSÉ PAR LE DÉMON SECOUÉ című verse. A NYUGAT REPERTORIUM névmutatójában (amely tartalmazza a *Magyar Géniuszét* [1902], a *Figyelőét* [1905] és a *Magyar Csillagét* [1941–1944] is) mindössze kétszer található Mallarmé neve. Közben, 1931-ben a nyugat-dunántúli, isten háta mögötti kis Csöngye falubeli csodagyerek füle dobján, igazán csak az isten tudja, milyen titokzatos hullámhosszokon érkeve, megperdült a költészet egy új korszakának nem harsogó, hanem mélyen forrongó zenéje, nyelvtudás nélkül, abban a környezetben, amelyet a DISSZONANCIA hosszan tekergő kígyószorai körbefogtak. Minden közelebbi információ nélkül „megérezte”, hogy ha „pedig még most egy igen nagy költő akar lenni”, akkor a világgöltészet végtelen tengerén ennek a hajónyomnak éles barázdájába kell sodródnia. Néhány év után a magyar költészetben is megtalálta azt a „Mestert”, aki a leginkább hasonlított, ha nem is hangvételében, hanem költői „étoszában” Mallarméra, ahogy megszólítja LEVÉL FÜST MILÁNHOZ (1935) című versében:

„Ágyamban fekve, könyved hátán így irok neked
éjjél után, félelmes dolgok pókja, Mesterem.

mert olymód élek én, mint tompa kísérteteid.
S úgy leng el életem, mint lágy felhő a Hold alatt.”

Élete ellengett. De itt hagyta a sokszázados magyar költészet egyik legjelentősebb életművét. Amelyet húszéves kora körül két hatalmas kapubálványra alapozott. És megmutatta, hogy a kis magyar irodalmi szerűn is lehet „*egy igen nagy költő lenni*”. Csak *akarni* kell.

Zárókő

(A költő önkomentárja
Mallarmé: *Toute l'âme résumée*)

*Egész lelked fogva össze
Mikor sok füstkarikád
Kilehelled körbe-körbe
Egyiken át másikat*

*Bármely szivar igazolja
Bölcsen alig izzva még
Hogy a hamv lepereg róla
Ahol a tűz csókja ég*

*Így ha ajkaidra szállni
Készülnek a kardalok
Máris jó előre zárd ki
A mit sem érő valót*

*Túlértelmezni ne hagyjad
Sehonnai irodalmad.*

Imre Flóra

EZÉKIEL

Látám akkor a száraz csontok völgyét:
csigolyák, szárcsontok, koponyahalmok
a völgyet fehérén körbejelölték,
ezer meg ezer – rengeteg csont volt ott.

És szólt: „Jövendölj, emberfia, arról,
lesz-e ezekben egyszer újra élet.”
„Te tudod, Uram” – mondtam, s ő: „A csonton
legyen hát újra hús, bőr s benne lélek.”